

Суспільство в суспільстві: консенсус чи їх протидія в Україні?

Спираючись на соціологічні дослідження, автором з'ясовано ступінь розвиненості громадянського суспільства як основи демократичних перетворень в Україні, рівень та характер його взаємодії з державою (суспільством політичним).

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, демократія, влада, демократична влада, громадянин, соціальна відповідальність.

Лариса Цибенко. Общество в обществе: консенсус или их противодействие в Украине?

Опираясь на социологические исследования, автором выяснена степень развития гражданского общества как основы демократических преобразований в Украине, уровень и характер его взаимодействия с государством (обществом политическим).

Ключевые слова: гражданское общество, государство, демократия, власть, демократическая власть, гражданин, социальная ответственность.

Larisa Tsybenko. Society is in society: is there a consensus or their counteraction in Ukraine?

Learning on sociological researches, an author is find out the degree of developed of civil society as bases of democratic transformations to Ukraine, level and character of his co-operating with the state (by society political).

Keywords: civil society, state, democracy, power, democratic power, citizen, social responsibility.

Початок XXI століття ввійде в історію України як час занепаду і оновлення; хаотично проведених реформ, які спонукали суспільство до пошуку захисту від недоцільного законодавства безвідповідальної і непрофесійної влади; як час виникнення анонімної людини масової культури і появи справжніх авторитетів, лідерів – людей нової формації, які усвідомлюють свою причетність не тільки до майбутнього людства, а й до майбутнього усього Всесвіту.

Вже лише з переліку реалій сьогоденного життя України неозброєним оком помітно, що наша держава має кілька стандартів життя: один для тих, хто «вдає раду» і створює закони, інший – для тих, хто вимушений пристосовуватися задля виживання при існуючому законодавстві. При цьому ми декларуємо прагнення бути членами європейського співтовариства, для якого подвійність стандартів є неприпустимою. Неприйнятним для ЄС є й відсутність або незавершеність демократичних перетворень, що, насамперед, передбачають розвиненість і життєздатність громадянського суспільства і його реальний консолідуючий діалог з політичним суспільством (державою). Зацікавленість ідеєю громадянського суспільства як одного з найголовніших чинників демократії існує у всьому світі. А вже у час глобалізаційних змін проблема консенсусу між державою і громадянськістю існує в кожній державі. Кризові явища, які в останні роки зачепили всі країни світу, з одного боку послабили авторитет влади в державах, а з іншого – активізували суспільні рухи, що і є рушійною силою подальшого розвитку громадянського суспільства у світовому масштабі. На жаль, акції, які проходять як акти громадянської непокорності конкретному закону чи дії влади або ж як акти протесту проти деяких соціально-культурних чи економічних явищ, часто переростають в неконтрольовані процеси, так як вони переважно організовані спонтанно, в короткий термін, під впливом емоцій, пристрастей, визваних злободенністю проблем і неможливістю їх вирішення в правовому полі. І тут є велика небезпека появи масового беззаконня, що в свою чергу може привести до анархії навіть у країнах, чітко орієнтованих на демократичні принципи розвитку. Підтвердженням цьому можуть бути недавні масові протести у Швейцарії, Англії, США, Іспанії, Португалії, Греції. Тому проблема досягнення консенсусу між суспільством політичним (державою), що має специфічні механізми впливу на суспільство громадянське, і громадянським суспільством, з його механізмами саморозвитку та соціального контролю, є актуальною на сьогодні як в Україні, так і в світі. Зрозуміло, що вивчення цієї проблеми є необхідним.

Зважаючи на актуальність дослідження, його завданням є з'ясування ступеня розвиненості громадянського суспільства в Україні, рівня та характеру його взаємодії з українською владою як зримим виявом суспільства політичного.

У своїй монографії «Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії» сучасний дослідник М. Бойчук зазначає, що концепція громадянського суспільства – «одна з основоположних філософських і суспільно-політичних концепцій, біля витоків якої стоять видатні мислителі усіх часів і народів. Зростання інтересу до неї останніми десятиліттями пов'язане як із пошуками

нових форм соціальної взаємодії і соціального захисту в сталях, «старих» демократіях, так і з переходом до демократії нових країн, до яких, безумовно, належить Україна» [2, с.27].

Важко сказати, коли саме з'явився термін «громадянське суспільство», але відомо, що феномен суспільства політичного (держави) та його взаємодії з народом (соціумом, громадянськими спільнотами) досліджувався ще у Древній Греції та Римі (Платон, Аристотель, Цицерон). Тоді ж виникло і поняття громадянина як члена *politeia*. Бути громадянином – означало жити і діяти відповідно до законів, не завдаючи шкоди іншим громадянам. Поняття ж держави і суспільства ототожнювалися. Призначення держави-суспільства визначалися дуже просто. У своїй «Політиці» Аристотель пише про це так: «Держава існує не для того, щоб у ній жити. Держава існує для того, щоб у ній жити щасливо» [1, с.69]. І саме громадянин, як вільні індивіди, об'єднані у громадянські спільноти, можуть встановити в державі устрій, який за допомогою розумних законів, підказаних самою природою людини, буде устроєм, що уможливило щасливе життя і спільне благо. Таким державним устроєм Аристотель називає політію (демократію).

На безперечну залежність держави від народу вказує у своїх працях і Цицерон. «Отож держава є власністю народу, – каже він у своїй праці «Про державу. Про закони. Про природу Богів», – а народ не будь-яке зібрання людей, що якимось чином згурмувалися, а зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питанні права та спільністю інтересів» [15, с.48].

У добу Середньовіччя до феномену громадянських спільнот була звернута увага Августина Аврелія та Томи Аквінського. У добу Відродження його найліпше репрезентували соціально-політичні та філософські розвідки Ніколо Макіавеллі. Але першими дослідниками феномену суто громадянського суспільства стали філософи та соціологи Нового часу – Г. Гегель, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіль, А. Фергюсон, Д. Юм. До історії становлення і розвитку громадянського суспільства як процесу вивільнення суспільних індивідів з-під гніту всеохоплюючої держави звертався К. Маркс.

У сучасній західній соціально-філософській традиції вивчення проблем громадянського суспільства займає вагоме місце. Питання гармонізації стосунків між суспільством і державою у той чи інший спосіб вирішуються в працях Г. Алмонда, А. Аренда, Ф. Броделя, Р. Броуна, С. Верби, Ю. Габермаса, Р. Дарендорфа, О. Ланге, М. Маркуса, К. Поппера, А. Тойнбі та інших.

Вагомий внесок в обґрунтування філософсько-історичних і методологічних проблем дослідження громадянського суспільства являють собою і праці українських науковців

Зокрема, питання взаємодії соціальної і політичної сфери, особистості і держави ґрунтовано висвітлюються в публікаціях В. Баркова, А. Білоуса, В. Гаєця, В. Ільїна, Б. Замбровського, А. Карася, А. Кочеткова, В. Коцюбинського, Б. Кухти, М. Лукашевича, М. Мокляка, Ю. Оніщенко, Р. Павленка, І. Паська, Я. Паська, В. Полохала, Р. Рябова, П. Рябчука, В. Селіванова, А. Слюсаренка, М. Недашківської, М. Томенка, М. Ткаченка, В. Шамрая, Л. Шкляра, Г. Щедрової, І. Хмелька, В. Шинкарука, Г. Щедрової та інших авторів.

Якщо ж говорити про усвідомлення філософською думкою загальнолюдської вартості громадянського суспільства як основи демократії, то потрібно сказати, що воно прийшло порівняно недавно – з 90-х років XX століття. Сучасні українські дослідники, – В. Андрущенко, В. Бех, М. Бойчук, С. Горобчишина, А. Колодій, Ю. Тищенко, – продовжуючи традиції своїх попередників, переконані, що справжня демократія без сильного громадянського суспільства неможлива. Зокрема, С. Горобчишина та Ю. Тищенко у своєму дослідженні «Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності»» вказують, що «успіх демократичних перетворень не може... бути справою виключно політичної еліти, яка десь на горі домовляється про правила гри. А вже без своєрідного підґрунтя у вигляді розвинених інститутів громадянського суспільства ми отримуємо тільки фасадну демократію чи сіру зону, черговий варіант електоральної демократії» [3, с.5].

Що ж є справжньою демократією, і чи не стали ми заручниками демократії фасадної?

За визначенням, демократія – (грец. *demos* – народ і *kratos* – влада) – форма політичного та економічного устрою суспільства, заснована на визнанні народу основним джерелом влади; тип держави, яка декларує і втілює на практиці принципи народовладдя, права і способи громадян, можливості для діяльності різних політичних сил, контроль за діями органів влади. Демократична влада – це механізм реальної здатності більшості соціуму (народу) здійснити свою волю за допомогою держави або безпосередньо (через референдуми, опитування та ін.) впливати на політичне, економічне і духовне життя суспільства.

Отже, визначення демократії та демократичної влади прямо вказують на можливість існування останніх лише при реальній здатності більшості соціуму (народу) здійснювати свою волю. У цьому контексті важливо відзначити, що в країнах з розвиненою демократією громадянське суспільство виступає рівноправним партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і політичних завдань [4,с.6]. Цікавими визначення є ще й тому, що вони дають певний натяк на те, що впливати на політичне, економічне і духовне життя суспільства в цілому соціум може і без допомоги держави. Та чи є у громадянського суспільства України достатньо сил, досвіду, знань і важелів, для того щоб змінити на краще долю всіх і кожного, не підключаючи механізмів суспільства політичного?

У вступі щорічного доповіді Національного інституту стратегічних досліджень за березень 2012 року «Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні» сказано: «Утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку України визначено одним із напрямків її внутрішньої політики, відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.» [4,с.5].

Спробуємо розібратися у визначеннях і змістовому наповненні понять «влада» та «громадянське суспільство».

Влада – це філософська і політологічна категорія, що позначає здатність суб'єкта підпорядкувати у вертикальному вимірі об'єкт або суб'єкт-суб'єктні відносини у горизонтальному вимірі для забезпечення досягнення певних цілей на основі соціальної відповідальності [2,с.97].

«Громадянське суспільство, – за визначенням політолога І Кресіної, – не є інституційним феноменом поряд з такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства. Відтак громадянське суспільство не можна «побудувати» як щось нове поряд з не громадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації» [8,с.3].

Громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, до якої входять його інституції і певний тип культури. Інституціями громадянського суспільства є:

- добровільні громадські організації та громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування – поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;
- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;
- громадська думка як соціальний інститут;
- у певному аспекті – вибори, референдуми та громадські ініціативи, коли вони слугують засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;
- залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (як-от суди присяжних, третейські суди, народні міліцейські загони тощо);
- розподільчо-регулятивні інституції держави загального добробуту, пов'язані зі соціальною активністю громад та соціальною роботою;
- самі територіальні громади, які можуть досягати високого рівня самоорганізованості та функціонувати як цивільні спільноти [11,с.453-454].

Про важливість питання становлення громадянського суспільства можна судити по його ролі в соціально-економічній сфері в інших країнах світу. Для прикладу:

- неурядові організації формують 3 – 9% ВВП розвинених країн (5% – у Бельгії, 7,9% – у Канаді);
- у громадському секторі країн Європейського Союзу працює понад 14% населення, або приблизно п'ять осіб із кожних ста;
- в громадському секторі країн Європейського Союзу працює у 10 разів більше людей, ніж у легкій промисловості, та у 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості;
- у країнах Центрально-Східної Європи громадські організації залучають втричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж державні та комунальні установи соціального спрямування;
- внесок неурядових організацій у ВВП країн Європейського Союзу зростає вдвічі швидше, ніж внесок легкої промисловості;

• громадянське суспільство в сукупності – це сьома економіка світу за ВВП (1,3 трлн умовних одиниць, що дорівнює ВВП Франції або Великої Британії);

• громадянське суспільство створило у світі понад 25 млн. оплачуваних робочих місць (найбільша транснаціональна корпорація створює 3,5 млн. робочих місць);

• 60% представників громадянського суспільства (включно із волонтерами) зайняті у сфері надання послуг, 40% із них – зосереджені на соціальних, медичних та освітніх послугах [4,с.6-7].

Згідно з даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, оприлюдненими Державною службою статистики України, станом на початок 2012 р. було зареєстровано (включно з міжнародними, всеукраїнськими, місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами) 71767 громадських організацій (на початок 2011 р. їх нараховувалося 67696), 27834 профспілки та їх об'єднань (у 2011 р. – 26340), 13475 благодійних організацій (у 2011 р. – 12860), 13872 об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (у 2011 р. – 11956) та 1306 органів самоорганізації населення (у 2011 р. – 1210) [4,с.8]. Отже, можна помітити реальне збільшення чисельності громадських організацій, та чи дівішою і авторитетнішою стала від цього вся система громадянського суспільства в Україні?

Відповідно до рейтингів впливових міжнародних організацій, показники розвитку громадянського суспільства в Україні протягом періоду незалежності є кращими, ніж в інших пострадянських країнах, нагомість вони суттєво відстають від показників країн Балтії та країн Вишеградської групи. Так, за результатами дослідження Nations in Transit міжнародної неурядової організації Freedom House (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів – «найгірша», до одного бала – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно поліпшилася: від 4,75 бала у 1998 р. до 3 балів у 2005 р. та 2,75 бала у 2006 – 2011 рр. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращу оцінку відносно інших показників. За іншими напрямками цих досліджень рейтинги України виглядають менш успішними: у 2011 р. «Рейтинг демократичного розвитку» (тобто середній загальний показник, інтегрований на основі інших) становив 4,61 бала, «Національне демократичне управління» – 5,5 бала, «Вибірчий процес» – 3,5 бала, «Незалежні медіа» – 3,75 бала, «Місцеве демократичне управління» – 5,5 бала, «Судова система та незалежність суддів» – 5,5 бала, «Корупція» – 5,75 бала [4,с.7].

Ці показники є підтвердженням беззаперечного факту: суспільство політичне забуло, що воно існує не саме для себе і не саме по собі. Представникам влади варто пригадати суть терміну «соціальна відповідальність», і, нарешті, спрямувати свою діяльність не для задоволення своїх власних потреб і досягнення своїх власних цілей, а для блага громади і суспільства в цілому, тому що соціальна відповідальність, як філософська та державно-управлінська категорія, відображає ціннісно-правовий аспект суспільних відносин. Вона передбачає не тільки відповідальність людини перед суспільством і державою, а ще й – навіть у більшій мірі – відповідальність держави перед суспільством і людиною.

Показово також, що рейтинг розвитку громадянського суспільства в Україні (2,75 бала) кращий або значно кращий, ніж у багатьох пострадянських країнах. Але аналогічний показник за 2011 р. в Естонії, Литві, Латвії, Словаччині, Чехії складає 1,75 бала, у Польщі – 1,5 бала, в Угорщині – 2 бали [4,с.7].

Як бачимо, нам є до чого прагнути і в кого вчитися тому, як дбати про власний народ, слухати і, що головне, чути кожного. Адже влада не народжується сама по собі: вона витвір штучний, неприродний, створений для служіння народу, а не навпаки. Влада «народилася» із лона громадянського суспільства, яке делегувало в неї найавторитетніших і наймудріших, сподіваючись, що вони коригуватимуть дії всіх і кожного на шляху до здійснення мети, не відступаючи від найголовнішого – своєї соціальної відповідальності. Політичне суспільство України, на жаль, знехтувало основою демократії і трансформувалося із влади авторитетів у авторитет влади, для якої соціальна відповідальність стала архаїзмом. А результати дослідження Nations in Transit міжнародної неурядової організації Freedom House («Національне демократичне управління» – 5,5 бала, «Місцеве демократичне управління» – 5,5 бала, «Корупція» – 5,75 бала) є яскравим тому підтвердженням. Тому одним з основних завдань громадянського суспільства України сьогодні є примусити владу згадати про її соціальну відповідальність перед людиною, нацією, народом, які дали їй життя. Та зробити це громадянське суспільство зможе лиш тоді, коли буде об'єднане спільною ідеєю та спільною дією, які спрямовані для досягнення спільної мети. На жаль, маємо констатувати, що на сьогодні розглядати громадянське суспіль-

ство України як єдину збалансовану систему, не має сенсу. Ми, справді, маємо велику кількість громадських організацій, але вони, як окремі скельця калейдоскопу, ще не склалися в гармонійний реальний образ. Цей образ іноді з'являється, викликаючи захоплення і подив водночас, та, лише відпадає нагальна потреба у ньому, – розпадається знову, чим дає владі підстави не сприймати його серйозно. Ця ж непостійність і незгуртованість громадянського суспільства викликає в українській владі бажання маніпулювати соціумом, а не проводити з ним конструктивний діалог. Сучасний український філософ В. Андрущенко пише про це так: «Українське суспільство створило унікальний тип особистості – «людину маніпулятивну». На відміну від людини, заангажованої колишньою компартійною ідеологією, сучасна «маніпулятивна людина» є людиною зневіреною і тому особливо податливою до будь-яких, навіть найбільш огидних (а може й злочинних) вчинків» [16]. Саме тому феномен «людини маніпулятивної» потребує подальших наукових розвідок і вивчення.

Якщо говорити про філософський аспект взаємодії суспільства політичного і суспільства громадянського, то, насамперед, дослідників буде цікавити людина як стержень громадянського суспільства. Вірніше, людина як суверенна, сильна, впевнена у своїх силах, активна особистість, головною потребою якої є прагнення і бажання жити в співтоваристві, спільно досягаючи суспільного блага і вирішуючи проблеми свого спільного життя, будучи таким чином співтворцем справжньої правової держави.

Прикро бачити, що більшість українців продовжують очікувати «розумного правителя», який би, як міся, вказав їм вірний шлях до «вселюдського щастя». Таким варто було б прислухатися до слів українського журналіста і громадського діяча О. Литвиненка: «Демократія без сильних та ефективних публічних інститутів приречена на стрімке зникнення. Особистість – поганий гарант прав і свобод громадянина, а ліберальне правління, що спирається не на сильне суспільство і сучасну державу, а на примху запанілого правителя, скороминуще» [10].

Список використаних джерел

1. Арістотель. Політика. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
3. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 76 с.
4. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2012. – 80 с.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
6. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. – Львів: Червона калина, 2002. – С. 113–155
7. Концепція реформування політичної системи України. Проект. – К.: Поліс, 2001. – 38 с.
8. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6(15). – С. 3–6.
9. Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность // Факты и комментарии. – 2002. – 22 янв.
10. Литвиненко О. Неозора зоря нової епохи / О. Литвиненко. – Дзеркало тижня. – № 18 (798). – 2010. – 15–21 травня
11. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. – К.: Вид-во «Ай-Бі», 2002. – 684с.
12. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядн. В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 27е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
13. Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси / НАН України; Центр гуманітарної освіти. – Донецьк : Східний видавничий дім, 1999. – 184 с.
14. Рябчук М. Дилеми українського Фауста. Громадянське суспільство і розбудова держави. – К.: Критика, 2000. – 271с.
15. Ціцерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу Богів / Пер. з латини. – К.: Основи, 1998. – 477 с.
16. Андрущенко В. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006. [Електронний ресурс] // В. Андрущенко – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2006/06vaos/index.html#00>